

Vojko Pavlin

O razvoju goriških deželnih stanov do konca 16. stoletja (pregled problematike in stanje raziskav v italijanski historiografiji)

Praznovanje dveh pomenljivih obletnic – v letu 2001 tisočletnice prve znane omembe Gorice in Solkana ter leto poprej petstoletnice smrti zadnjega goriškega grofa Leonharda in posledično vključitve Goriške med habsburške dedne dežele – je marsikje obudilo interes za razna vprašanja deželne zgodovine. S problemom goriških deželnih stanov, ki je vsekakor kompleksen in povezan nenazadnje s specifičnim položajem Goriške na robu Rimsko-nemškega cesarstva in na vratih Italije, se je ubadalo več italijanskih zgodovinarjev že mnogo poprej. Goriški zgodovinar Carlo Morelli je v 18. stoletju uporabljal deželnostanovski arhiv, ki ga je leta 1765 sistematično uredil. Ohranjeni dokumenti pa žal ne sežejo v čas pred 16. stoletjem, zato so toliko bolj posebno o času formiranja in o pomenu goriških stanov obstajale in so še opazne različne zgodovinske ocene, ki so dostikrat (posebno v 19. in še v 20. stoletju) nosile nacionalno in/ali tudi ideološko obarvan predznak.¹

Slovensko zgodovinopisje tozadevno v splošnem poudarja, da je v 14. stoletju – kljub posnemanju furlanskega deželnega prava – Goriška že funkcionirala kot samostojna dežela, ki se je izoblikovala znotraj Furlanije na osnovi pomena goriških grofov, odvetnikov oglejskega patriarhata. Goriški grof kot deželni knez se je pri upravljanju dežele naslanjal na namestnika, to je deželnega glavarja, oblikovalo pa se je tudi deželno plemstvo. V 15. stoletju je deželni knez že moral sklicevati deželne stanove, v katerih je imelo prevladujočo besedo plemstvo in tudi v tem delu cesarstva je »stanovsko-monarhični dualizem« postajal politična stvarnost, v polnosti izoblikovana pod novim deželnim knezom iz habsburške družine.²

Pričujoči kratek oris razvoja deželnih stanov upošteva kot kronološko zarezo leto 1500 in se pretežno osredotoča na izsledke raziskav italijanskega zgodovinopisja v prejšnjem in na začetku tega stoletja.

Razvoj stanov pod goriškimi grofi

V italijanskem zgodovinopisju je (bila) kar precej zasidrana Leichtova teza, da so se stanovi na Goriškem razvili pozno, šele po letu 1500, ko naj bi se tak način izvajanja deželne samouprave s prihodom Habsburžanov uveljavil tudi v tej deželi, pod grofi pa naj bi obstajal le dvorni svet, ki je povezoval plemiče, šele stremeče k takšnemu juridičnemu organu, ki bi

¹ Izčrpno o italijanski historiografiji goriškega srednjega veka Sergio Tavano, *Gorizia comitale nella storiografia italiana*, v: *I Goriziani nel Medioevo*, Conti e cittadini (ured. Sergio Tavano), La Clessidra di Clio, Collana di testi e studi storici 22, Gorizia 2001, 199–217.

Posebej o različnih pogledih zgodovinarjev na razvoj goriških deželnih stanov Donatella Porcedda, *Nobiltà e Stati provinciali goriziani nella seconda metà del Cinquecento*, v: *Studi Goriziani*, LVII–LVIII (1983) (odslej Porcedda, *Nobiltà e Stati provinciali*), 79 sl.

² Peter Štih, Vasko Simoniti, *Slovenska zgodovina do razsvetljenstva*, Ljubljana–Celovec 1996, 105–106, 154.

zmogel uspešno braniti privilegije goriškega plemstva.³ Nekateri pa smatrajo, da so se goriški deželni stanovni izoblikovali sicer res dokaj pozno v primerjavi z drugimi v vzhodnoalpskih deželah ali s furlanskim parlamentom, da pa je njihove prve korake zaznati bodisi že v drugi polovici 14. stoletja (in so v 15. stoletju dosegli že precejšnjo zrelost)⁴ bodisi v 15. stoletju.⁵ Prva trditev sloni predvsem na poudarjanju vazalnega odnosa goriških grofov do Ogleja (kasneje Benetk), kjer si je že od 13. stoletja delil s patriarhom oblast parlament in bi zategadelj ne moglo priti do vzpostavitve nekakšnega vzporednega avtonomnega političnega organa na Goriškem.⁶ Obstoj goriških deželnih stanov je potemtakem bistveno povezan z večjo ali manjšo suverenostjo goriškega prostora, ki pa je vendar v poznem srednjem veku nedvomno obstajala. Izoblikovanje in razvoj deželnih stanov v goriškem srednjeveškem obdobju je na osnovi proučevanja virov izčrpno opisal Viljem Coronini v delu *Gli Stati Provinciali goriziani nell'era comitale* z objavljenimi ustreznimi viri v prilogi.⁷ Goriški grofje so kot generalni glavaji (*capitano generale*) Patrije imeli sicer posebno vlogo pri delovanju parlamenta, vendar le kot predsedujoči pretežno v primeru sedisvakance, sicer pa niso sedeli v furlanskem parlamentu, saj je v ohranjenih seznamih članov in zapisnikih dokazana njihova odsotnost, kakor velja tudi za morebitne »predstavnik« goriških enklav v Furlaniji (npr. Latisana) ali oglejskega fevda Pordenone, ki je bil v habsburških rokah.⁸ Suverenost Goriških tudi ne more biti okrnjena z dejstvom, da so na Goriškem veljale *Constitutiones Patriae Foriulii*, ker so te ravno tako predstavljale zakonsko osnovo na goriških posestvih na Koroškem, ki niso bila oglejske provenience. Podobno velja tudi za kakšen drug atribut suverenosti, npr. finančni, saj so Goriški sicer kovali denar po oglejskem vzoru, a z grofovim imenom in grbom.⁹

Začetke avtonomnega političnega organa je po Coroniniju iskati v krogu goriških ministerialov, katerih (na)svet je bil pomembnejši v prelomnih (tudi kriznih) obdobjih, ko je bilo v ospredju vprašanje nasledstva.¹⁰ Npr. za časa tutorstva mladoletnih goriških grofov v 14. stoletju. Tako najprej v času regentstva Beatrikse Bavarske, vdove po leta 1323 umrlem goriškem grofu Henriku II., ko je bil za skrbnika mladoletnega Ivana Henrika imenovan goriški sorodnik koroški vojvoda Henrik. V naslednjih letih so v virih zelo pogoste formulacije *auf pet und rat alles des Gedigens, daz zu der Herrschafft von Görz gehört*.¹¹ Podobne

³ Pietro Silverio Leicht, *La Costituzione provinciale goriziana al tempo dei Conti*, v: *Memorie Storiche Forogiuliesi*, XVIII (1922) (odslej Leicht, *Costituzione*), 145. Guglielmo Coronini v svojem temeljnem delu o goriških stanovih (gl. op. 7) poudarja, da se je Leicht, ki se je s svojim delom posvetil furlanskemu parlamentu, vprašanja obstoja goriških deželnih stanov dotaknil le obrobno, hkrati pa vzpodbudil razmišljanja o enem najpomembnejših vprašanj goriške zgodovine, ki je zaradi pomanjkanja virov zavito v precejšnjo temo.

⁴ Fabio Cusin, *Il confine orientale d'Italia nella politica Europea del XIV e XV secolo*, Trieste 1977² (prva izdaja Milano 1937) (odslej Cusin, *Confine*), 103, 240 (op. 41), 308–309.

⁵ Paola Caldini, *Gli Stati Provinciali goriziani*, v: *Memorie Storiche Forogiuliesi*, XXVI (1930), Udine 1973² (odslej Caldini, *Stati*), 76–77.

⁶ Leicht, *Costituzione*, 146–147. V osnovnih potezah Leicht nadaljuje tezo, ki jo zagovarja Prospero Antonini v svojem delu *Il Friuli Orientale*, Milano 1865 (prim. Caldini, *Stati*, 76–77).

⁷ V: *Atti del convegno per il centenario della nascita di P. S. Leicht e di E. Del Torso*, Udine 1977. Druga izdaja v: *Serenella Ferrari Benedetti, Ritratto di Guglielmo Coronini Cronberg (1905–1990) attraverso i suoi scritti*, Gorizia 2000 (po tej izdaji odslej Coronini, *Stati*).

⁸ Coronini, *Stati*, 53.

⁹ Prav tam, 54.

¹⁰ Prav tam, 56; prim. Caldini, *Stati*, 145–148. Avtorica, ob tem ko se sklicuje predvsem na A. Luschina von Ebengreuth (*Österreichische Reichsgeschichte des Mittelalters*, Wien 1898), soglaša, da se je v času šibkejše pozicije goriških grofov utrdil pomen ministerialov in da so se stanovni (na Goriškem sicer s precejšnjo zamudo, ki jo pripisuje vazalnemu odnosu Goriških do Ogleja) dejansko razvili iz sveta, potem ko so se razširile njihove prvenstveno sodne kompetence, predvsem ko se je knez nahajal v nezavidljivem finančnem položaju.

¹¹ Coronini, *Stati*, 56.

izjave – vendar brez vidne politične teže – datirajo sicer že v 13. stoletje, v času Beatriksinega regentstva pa so pogoste in dokazujejo povečan vpliv goriških ministerialov ter nakazujejo njihovo transformacijo iz ministerialnega v deželno plemstvo.¹² Coronini navaja kot primer podaljšanje skrbništva leta 1333, ko se je regentka obvezala, da ne bo sprejemala pomembnih odločitev mimo skrbnika in stanu goriških ministerialov.¹³

Politični pomen plemstva je prišel zopet do izraza leta 1365, ko je goriški grof Majnhard VI., še brez moških potomcev, zaročil svojo hči Katarino z bavarskim vojvodo Ivanom, ki ga je postavil za univerzalnega dediča, in zahteval, da se deželno plemstvo pokloni zaročencema.¹⁴ Toda Majnhardu sta se v drugem zakonu rodila dva sinova, Henrik in Ivan Majnhard. Po očetovi smrti leta 1385 sta bila oba še mladoletna in velik del grofije je bil v nevarnosti zaradi bavarskih zahtev po dedovanju. Krški škof Ivan, skrbnik mladoletnih goriških grofov, je leta 1390 od Bavarcev izposloval sporazum, po katerem bi z odškodnino 100 000 guldnov za zahtevano tretjino goriških posesti vendarle ohranili enotnost goriške dežele, a je očitno potreboval privolitve dežele oziroma stanov. Kmalu zatem (1394) se je mladi goriški grof Henrik odtegnil bavarskemu vplivu in se »naslonil« na Habsburžane, s katerimi je sklenil dedno pogodbo, pri tem pa se skliceval na stanove in njihovo soglasje.¹⁵ Vsekakor pa je šlo za prisilo s strani Habsburžanov, saj so si Goriški denar za pretežen del zahtevane odškodnine Bavarcem, ki ga sami niso mogli zbrati, izposodili prav od njih, poleg tega pa sta bila mlada grofa v habsburškem varstvu in kaže, da je bil potreben celo poseg deželnih stanov in bratov Mihaela in Ivana Rabatta (slednji je bil takrat goriški glavar), da se je tedaj polnoletni Henrik lahko vrnil domov.¹⁶ Kaže torej, da je bilo v tem času boj za goriško dediščino goriško plemstvo že izoblikovano kot stanovska korporacija s pravico do privolitve izrednega davka in je delovalo dovolj »deželotvorno« ter pripomoglo k ohranitvi enotnosti dežele.¹⁷

V 15. stoletju so omembe goriških deželnih stanov že bolj jasno oprijemljive, kakor je tudi bolj očitna njihova dopolnjevalna in omejevalna vloga pri vladanju deželnega kneza.¹⁸ Pri pomembnih zadevah se je knez skliceval nanje. Ob nesoglasjih med bratoma Henrikom IV. in Ivanom Majnhardom so si npr. stanovi leta 1406, tokrat z značilnim nazivom *lanndtschafft*, ohranili njihove svoboščine. Za nepristnega velja sicer navedek, da so si stanovi že leta 1423 od Ivana Majnharda izposlovali poseben davek za zagotovitev večjega prostora za njihovo delovanje.¹⁹

¹² Peter Štih, Vloga ministerialov pri izoblikovanju in upravljanju dominija goriških grofov, v: Srednjeveške goriške študije. Prispevki za zgodovino Gorice, Goriške in goriških grofov, Nova Gorica 2002 (odslej Štih, Vloga ministerialov), 156–157.

¹³ Coronini, Stati, 56; prim. Štih, Vloga ministerialov, 156–157, z več primeri iz listin v času mladoletnosti goriškega grofa Ivana Henrika.

¹⁴ Coronini, Stati, 57; Hermann Wiesflecker, Die politische Entwicklung der Grafschaft Görz und ihr Erbfall an Österreich, v: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, LVI (1948) (odslej Wiesflecker, Entwicklung), 351; Štih, Vloga ministerialov, 158. Štih datira listino, v kateri prvič nastopa termin *landherren*, v čas okrog 1370.

¹⁵ Peter Štih, Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem, Ljubljana 1994, 34, 172–173 (op. 9); Coronini, Stati, 57.

¹⁶ Wiesflecker, Entwicklung, 353–354; Cusin, Confine, 111–113. Habsburžani so Goriškim posodili 74144 guldnov in leta 1394 polnoletni goriški grof Henrik IV. naj bi za varščino ponudil mesto Lienz in druge kraje v Pustriški dolini (Giuseppe Domenico Della Bona, Strenna cronologica per l'antica storia del Friuli e principalmente per quella di Gorizia sino all'anno 1500, Gorizia 1856, 112).

¹⁷ Wiesflecker, Entwicklung, 353; Štih, Vloga ministerialov, 158.

¹⁸ Prim. Coronini, Stati, 54.

¹⁹ Prav tam, 57. V pristnosti navedbe (*collecta...pro instauranda ampliandaque curia ubi provinciae ordines conventus suos celebrarent*), ki jo je v Fastorum Goritiensium obelodanil Viljemov prednik Rudolf Coronini Cronberg (I. knjiga, Viennae 1769, 29), je dvomil že Leicht (Costituzione, 146 (op.)).

Zanimive so intervencije stanov sredi 15. stoletja, povezane tudi s svojevrstnim osebno-političnim spopadom v sami grofovski hiši. Grof Henrik IV. je po smrti svoje prve žene Elizabete iz rodu celjskih grofov, na katere so se Goriški naslonili, da bi ubežali pritisku Beneške republike in na drugi strani Habsburžanov, izbral madžarsko plemkinjo Katarino Gara. Nova družica pa je bila v marsičem drugačnih misli kot grof Henrik. V njej so lahko našli Habsburžani in Benečani svojo zaveznico, ki je poskušala Henrika odvrniti od političnih povezav s Celjani. Katarini je svojega moža celo uspelo zapreti v grad Bruck pri Lienzu in s pomočjo delne podpore stanov uzurpirati oblast v deželi.²⁰ Škandal so začasno prek raznih posrednikov zgladili s sporazumom novembra 1443, s katerim so grofici dodelili grad Grünburg; k poravnavi so s svojim svetom doprinesli tudi deželani. Izraz *lannt lewte* za deželno plemstvo je v listinah tistega časa dokaj frekventen. Decembra istega leta je Henrik izbral deset deželanov, ki jih je namenil Celjskim pri predvidenem regentstvu v grofiji ob skrbništvu nad mladoletnim sinom Ivanom, ki mu je bila za ženo namenjena Elizabeta Celjska. Stanovsko politično moč (vsaj kot kritje pri pogajanjih) pa lahko slutimo v ozadju pogajanj oktobra 1449 v Ljubljani med cesarjem Friderikom III. in goriškim grofom Henrikom IV., ki se izrecno sklicuje na njihov pristanek pri vseh pomembnih zadevah (*an seiner lannt lewte Rat und willen... nicht handeln sulle*).²¹ Odnosi med Goriškimi in Celjskimi so se – tudi zaradi habsburškega in beneškega pritiska – na začetku 50-ih let nekoliko ohladili in goriški grof je ob pomoči stanov zahteval povrnitev svojega sina Ivana s celjskega dvora, kjer je ta bival.²² Kmalu za tem je bil izdan izjemno pomenljiv akt, ki dokaj jasno ponazarja doseženo zrelost avtonomije stanov – Henrikov testament januarja 1453. Ostareli goriški grof v njem zaupa stanovom regentstvo v deželi po svoji smrti do polnoletnosti najstarejšega sina Ivana, pri čemer se ne omejuje le na deset izbranih plemičev, temveč se obrača na vse deželane.²³ Zdi se, da je v tem pogledu ostala grofova zadnja volja le na papirju, saj je Katarina Gara dala svojega moža zopet zapreti, tokrat na grad Karstberg, in Henrik se je moral odpovedati oblasti v deželi na račun svojega sina Ivana, dejansko Katarine same, pri čemer jo je – vendar ne enodušno – podpiral južni del goriškega dominija (Notranja grofija Goriška), medtem ko je Prednja grofija odločno stopila v bran grofa Henrika, prav tako Ulrik Celjski in tudi Sigismund Tirolski. Zopet je grozil deželi razpad in zopet so deželni stanovi na skupnem deželnem zboru spomladi 1454 intervenirali v prid enotnosti dežele. Po Henrikovi smrti okrog velike noči istega leta je oblast prevzel sin Ivan, Katarina pa se je zatekla v Gorico skupaj z najmlajšim sinom Leonhardom in se kmalu (spomladi 1455) končno le morala odpovedati političnim pretenzijam, saj bi sicer lahko konec svojega življenja preživela v zaporu gradu Heimfels.²⁴ Ta zgodba priča tudi o določenih nesoglasjih med deželani obeh grofij. Gorica in Lienz sta bila že geografsko precej vsaksebi, kar seveda ni bilo v prid vzpostavitvi enotnega dominija. Deželni stanovi so bili tako sestavljeni iz dveh zborov, ki pa sta glede važnih zadev morala bolj ali manj enotno sodelovati.²⁵

²⁰ Wiesflecker, *Entwicklung*, 359.

²¹ Coronini, *Stati*, 58; Cusin, *Confine*, 323 (op. 81).

²² Wiesflecker, *Entwicklung*, 361; Cusin, *Confine*, 333.

²³ Coronini, *Stati*, 58–59 (testament sicer navaja že Rudolf Coronini Cronberg v *Tentamen genealogico-chronologicum comitum et rerum Goritiae, Viennae 1759²*, 367–369).

²⁴ Wiesflecker, *Entwicklung*, 361–363; Coronini, *Stati*, 59.

²⁵ Coronini, *Stati*, 59–60. Coronini navaja primer za oba dela goriškega dominija obvezujočega zakonskega ukrepa goriškega grofa Ivana maja 1456, ki je sledil skupni prošnji stanov (*nach anrueffen und bete seiner gnaden gemainer Landschaft*). Podobno trdi tudi Meinrad Pizzinini (Marschall, Kanzler, Richter und andere Beamte, v: *Lienz. Das grosse Stadtbuch*, Innsbruck 1982, 71–72), ki za področje Prednje grofije Goriške s sedežem v Lienzu loči deželne stanove in svet (»Rat«), ki so ga sestavljali le posamezniki v grofovi bližini z glavarjem oziroma (v 15. stol.) s kanclerjem na čelu.

V boju za celjsko dediščino so se Goriški hudo opekli in mir v Požarnici 1460 je bil zanje katastrofalen. Začasno so izgubili tudi gospostvo Lienz z gradom Bruckom. Deželni stanovi Prednje grofije so takoj odobrili poseben davek za odkup gospostva, ki je bil ključni člen za obstoj grofije same. Prebivalci dežele so se trdovratno postavili proti habsburški grožnji.²⁶ A goriški deželi pod lastnimi grofi so bila šteta leta. Zadnji goriški grof Leonhard (1462–1500), Ivanov brat, je poskušal manevrirati med dvema močnima pretendentema za goriško deželo – Beneško republiko in Habsburžani. V zunanjepolitičnih zadevah so včasih intervenirali stanovi, ki so npr. 1463 prosili in opominjali(!) grofa, naj skliče *radt und lantlewt* zaradi usklajenega ravnanja pri spornih vprašanjih z Benečani, leta 1481 pa so kot alternativo grofovi intervenciji izrazili možnost, da sami pišejo cesarju Frideriku glede nekaterih ukrepov na Kranjskem, ki so omejevali trgovinski tranzit.²⁷ Sicer je grof lahko sklepal sporazume na svojo roko, čeprav je pri tem morda tvegala neodobranje s strani stanov. Nazoren primer za to nam ponuja sporazum s habsburškim rimskim kraljem Maksimilijanom februarja leta 1497. Potem ko je Leonhard ovdovel in je postalo jasno, da bo umrl brez potomcev, si je Habsburžan skladno s svojo italijansko protibeneško politiko zagotovil nekatere pomembne goriške postojanke na vratih Italije in v Furlaniji (Vipava, Krmin, Latisana ob Tilmentu in še nekatere druge). V zameno se je Leonhard zopet dokopal do tako željenih koroških palatinskih posesti.²⁸ Udejanjanje tega sporazuma o permutaciji posesti je Republika sv. Marka poskušala preprečiti in je trdovratno držala v svojih rokah pomembno rečno pristanišče Latisano, Maksimilijan pa je še naprej pridržal zase dele palatinske grofije (Grünburg), kar je skrbelo goriškega grofa, toliko bolj ker je bil sporazum sklenjen brez vednosti deželnih stanov, ki bi mu lahko okrnjen uspeh še bolj očitili.²⁹ Kljub temu, da je Leonhard pristal na sporazum mimo deželnih stanov, je njegova skrb vendarle pričala o določenem pomenu stanovske reprezentance v svoji deželi, verjetno toliko bolj, ker je politični položaj dežele bil vse prej kot zavirljiv in je podpora svojih deželanov morala biti še kako pomembna.

Podpora posebnega pomena je bila tista s strani najpomembnejšega deželana na politični lestvici, to je deželnega glavarja. To je v primeru Notranje grofije toliko očitnejše, ker je grof Leonhard bival večinoma v Lienzu, tako da je bila pozicija njegovega namestnika v Gorici vsekakor vidnejša. Mesto zadnjega deželnega glavarja oziroma upravitelja (*gubernator*)³⁰ pod lastnimi grofi je dolga leta zasedal Virgil von Graben. Ta zagonetna figura se je že vsaj od leta 1487 pogajala s Signorijo, ki mu je ponujala marsikaj (denar, posesti, patriciat), da bi ga pridobila zase in po grofovi smrti z glavarjevo pomočjo po mirni poti zasedla grofijo.³¹ A v odločilni uri je glavar zavrnil sodelovanje z Benečani, ker da je pred grofovo smrtjo prisegel zvestobo svojemu gospodu in se zavezal, da bo prepustil Gorico samo Maksimilijanu, s katerim je Leonhard sklenil dedno pogodbo.³² Je šlo zgolj za glavarjevo preračunljivost, za diplo-

²⁶ Wiesflecker, *Entwicklung*, 366.

²⁷ Coronini, *Stati*, 61, 73 (dok. VIII). Caldini (*Stati*, 78, 148) trdi, da so se stanovi v Leonhardovem času že (še)le redno sestajali.

²⁸ Wiesflecker, *Entwicklung*, 377; Cusin, *Confine*, 508; gl. tudi Meinrad Pizzinini, *Das letzte Jahrhundert der Grafschaft Görz*, v: *Circa 1500, Landesausstellung 2000 Mostra storica*, Geneve-Milano 2000, 12; Sergio Tavano, *Massimiliano I e Leonardo di Gorizia. Il Friuli e il Litorale in nuovi documenti (1496–1501)*, v: *Studi Goriziani*, LXXXVI (1997) (odslej Tavano, *Massimiliano I e Leonardo*), 44. Seznamei gospostev se pri avtorjih nekoliko razlikujejo.

²⁹ Wiesflecker, *Entwicklung*, 378; Coronini, *Stati*, 61; Tavano, *Massimiliano I e Leonardo*, 47.

³⁰ Prim. Silvano Cavazza, *La formazione della Contea asburgica*, v: *Divus Maximilianus. Una Contea per i Goriziani 1500–1619* (katalog k razstavi), Mariano del Friuli 2002, 130.

³¹ Cusin, *Confine*, 502; Fabio Cusin, *Le aspirazioni austriache sulla Contea di Gorizia e una pratica ignota del Consiglio dei X*, v: *Memorie storiche forogiuliesi*, XXXIII–IV (1937–1938) (odslej Cusin, *Aspirazioni*), 98, 101; Sofia Seneca, *Venezia e Massimiliano in lotta per Gorizia*, v: *Studi Goriziani*, XXVIII (1960) (odslej Seneca, *Lotta*), 68–69.

³² Cusin, *Aspirazioni*, 108; Seneca, *Lotta*, 73–74.

matsko spretnost; ali drži morda celo domneva, da je Graben ves ali krajši čas igral dvojno igro, saj so informacije iz pogajanj z Benečani bile še kako koristne za habsburškega kralja?³³ Vendar pa Graben po grofovi smrti ni več dolgo nadaljeval svoje glavarске kariere – zamenjal ga tudi ni Simon iz Vogrskega (von Ungerspach), ki ga je Maksimilijan že leta 1498 poskušal posaditi na glavarški stol namesto sumljivega Grabna³⁴ – za glavarja habsburške Goriške je bil marveč 21. januarja 1501 imenovan Andreas von Liechtenstein.³⁵

Habsburški vladar, ki se je proglasil za legitimnega naslednika Goriških, je že 17. aprila 1500, pet dni po Leonhardovi smrti, pooblastil kranjskega glavarja Viljema Turjaškega, koroškega glavarja Ulrika von Weisspriach, tržaškega in devinskega glavarja Simona iz Vogrskega (Ungerspach), postojnskega glavarja Bernharda Raunacherja, kranjskega vicedoma Jurija Eck in druge, naj se pogodijo z goriškimi deželnimi stanovi glede njihovih svoboščin, privilegijev in običajev ter vzpostavite habsburške oblasti na goriškem ozemlju.³⁶ Goričani so že 23. aprila istega leta prisegli zvestobo trem Maksimilijanovim odposlancem.³⁷ Signorija je očitno premalo upoštevala dejstvo, da so bili prebivalci Goriške, vsaj njihovi višji sloji, sorodstveno, kulturno in politično povezani z nemškim prostorom.³⁸ V igri je bil nekakšen dinastični patriotizem, ki je – sicer zaman – upal, da bo habsburški objem ohranil enotnost obeh goriških grofij in ubranil mejno področje Goriške pred invazijo beneškega leva.³⁹ Goričani so torej dokaj hitro, ne da bi si poskušali od novega suverena pridobiti posebnih koncesij, pristali na poklon⁴⁰ in že 20. maja 1500 so goriški deželni stanovi podali Maksimilijanovim poslancem instrukcijo v devetnajstih točkah, s katero so si skušali zavarovati deželni red in svoboščine (statut dežele in mesta, posestne, sodne, obrambne in druge pravice), hkrati pa poskrbeti za popravo določenih nepravilnosti ali pomanjkljivosti, ki so (bi) hromili razvoj dežele (omejitev pristojnosti glavarja in popravo krivic, ki so jih ta ali nekateri drugi plemiči povzročili s samovoljnostjo ter želja po reviziji nepravilnih procesov, omejitev dajatev mesta knezu, ukinitve nove tlake, ki jo je uvedel zadnji goriški grof in je povzročila opuščanje obdelovanja zemlje, usmeritev trgovskih poti čez Gorico).⁴¹ Utrditev habsburške oblasti v novo pridobljeni deželi se je ob habsburško-beneški vojni, ki je izbruhnila leta 1508, zavlekla. Novi deželni knez, habsburški rimski kralj, se je dve leti po končanih spopadih (7. aprila 1518) s patentom zavezal ohraniti, spoštovati in ščititi pravice dežele.⁴²

³³ Coronini, Stati, 63; Tavano, Massimiliano I e Leonardo, 41.

³⁴ Wiesflecker, Entwicklung, 379–380; Tavano, Massimiliano I e Leonardo, 41, 43.

³⁵ Sergio Tavano, Il Friuli e il Litorale fra il 1499 e il 1500. Ancora nuovi documenti, v: Ce fastu? Rivista della Società Filologica Friulana »Graziadio I. Ascoli«, LXXV (1999)/1, 57, 60.

³⁶ Coronini, Stati, 64; Tavano, Massimiliano I e Leonardo, 50. Po Wiesfleckerju (Entwicklung, 380) je Maksimilijan zaukazal grofom nassauskemu, zollernberškemu in fürstenberškemu naj s 300 konjeniki odjezdijo v Gorico in sprejmejo v njegovem imenu poklon. Sicer je Habsburčan že leta 1498 pozval stanove, naj ga po Leonhardovi smrti sprejmejo kot zakonitega naslednika goriškega grofa in sledijo direktivam regimenta v Innsbrucku (prav tam, 379 (op. 104)).

³⁷ I Diarii di Marino Sanuto, Benetke 1879–1902, Vol. III, stolpec 263. Gre za Jurija Ellacherja (*Zorzi Helecher*), Luko in Bartola. Zadnja dva, ki jih Sanuto natančneje ne poimenuje, sta Luka von Graben, sin goriškega glavarja Virgila, in Bartolomej von Welsberg (J. F. Böhmer, Regesta Imperii (...), XIV. Ausgewählte Regesten des Kaiserreichs unter Maximilian I. 1493–1519, 3. Band, 2. Teil – Österreich, Reich und Europa 1499–1501, bearbeitet von Hermann Wiesflecker (...), Wien-Köln-Weimar 1998, št. 14069 (24.4.1500)).

³⁸ Cusin, Confine, 514, 516; Cusin, Aspirazioni, 111–112.

³⁹ Coronini, Stati, 64–65.

⁴⁰ Prav tam, 65. Morda tudi zaradi zamude pri formiranju stanov (prim. Caldini, Stati, 149).

⁴¹ Prav tam, 61–63. Vsebina tega za Goriško zelo pomembnega dokumenta meče torej slabo luč na dolgoletnega goriškega glavarja Grabna.

⁴² Donatella Porcedda Mitidieri, Atti di Omaggio e visite dei sovrani nella Contea di Gorizia, v: Il segno degli Asburgo. Oggetti e simboli dalla regalità al quotidiano, Trieste 2001 (odslej Porcedda Mitidieri, Atti di Omaggio), 90.

Stanovi v 16. stoletju pod Habsburžani

Coroninijeva teza o izoblikovanih stanovih v poznem srednjem veku vendarle še vedno vzbuja pomisleke pri italijanski historiografiji, a pretežno na osnovi izsledkov o njihovem delovanju v 16. stoletju. Goriški deželni stanovi so se gotovo v marsičem razlikovali od stanov v ostalih habsburških deželah. Med goriškimi posebnostmi je ena najbolj vidnih skoraj izključna prevlada svetnega plemstva v goriškem političnem življenju. Ni nikakršnih dokazov, da bi bila v delovanje stanov pred 16. stoletjem vključena duhovščina.⁴³ Tudi vloga tretjega stanu je bila lahko le obrobna. Na celotnem ozemlju goriškega dominija sta obstajali le dve mesti (Gorica, Lienz), ki sta kvečjemu lahko imeli le po eno mesto v stanovih in tudi domnevna prisotnost predstavnikov kmečkih sosesk (znana sicer le še na Tirolskem) je bila lahko le malo odločilna.⁴⁴

Tudi zaradi take okleščeni stanov Silvano Cavazza dvomi v obstoj konsolidirane stanovske inštitucije v srednjem veku, kakor jo zagovarja Coronini, in smatra, da je šlo dejansko za dvorni plemiški svet, ki bi tudi zaradi majhnosti in negotovosti grofije imel dober motiv za prevzem značilnega poimenovanja *Landschaft*.⁴⁵ Leta 1500 naj bi Maksimilijanu ne prisegli goriški stanovi, temveč goriško mesto. Postavlja tudi domnevo, da so se goriški stanovi pod vplivom italijanskih mest razvili iz mestnega sveta goriškega mesta znotraj obzidja pod gradom, ki je na prehodu iz 14. v 15. stoletje po izgubi trgovskega značaja zaradi razvoja naselja pod njim ostal kompetenten za svoje področje, kjer so imeli svoja bivališča v fevdu (*feudi di abitanza*) pripadniki nižjega plemstva, pa tudi meščani. Po prihodu Habsburžanov naj bi goriška avtonomna reprezentanca še nekaj desetletij obdržala precej značilnosti mestnih oblasti, čeravno je kmalu tudi prevzela poteze stanovske strukture drugih habsburških dežel, posebno Kranjske.⁴⁶

Možen ugovor zoper kontinuiteto stanov je nakazala tudi Donatella Porcedda, ki se je poglobila v sestavo in delovanje goriških stanov 16. stoletja: odsotnost dokazov o njihovem neprekinem delovanju večji del prve polovice 16. stoletja, ki ni le posledica uničenja arhivalij za časa beneške zasedbe 1508, temveč tudi siceršnje redkosti dokumentov v desetletjih po njej (sicer je bila dežela 1528–1542 dana v zastavo Gabrielu Salamanca, grofu Ortenburškemu), utegne pričati o zametkih stanovske inštitucije, prilagajajoče se ustroju drugih habsburških dežel, ki je šele v 60-ih letih dobila bolj izoblikovano podobo skladno z upravno reorganiza-

⁴³ Coronini, Stati, 60–61. Coronini razlaga ta fenomen s pomanjkanjem pomembnih cerkvenih ustanov na Goriškem in morebitnim odklanjanjem politične vloge klera v stanovih zaradi cerkvene podrejenosti Ogleju. Šele 1521 naj bi se zboru priključili cerkveni dostojanstveniki, najprej predstavniki oglejskega in čedajskega kapitlja (Caldini, Stati, 149).

⁴⁴ Prav tam, 61. Avtor omenja dva primera kmečke reprezentance (1460 in 1470). Sicer je očitno šlo za sklic ob posebnih davčnih obremenitvah in ko je sredi 16. stoletja prišlo do močnih trenj med plemiči in kmeti, so slednji prekinili »sodelovanje« v deželnih zborih (Caldini, Stati, 82–83). Goriški mestni magistrat je v 16. stoletju bil prisoten v stanovih, ko je šlo za vprašanja, ki so se dotikala mestne problematike in je imel pravico enega kolektivnega glasu; sredi 16. stoletja sta v goriških stanovih sodelovala še predstavnika iz Ogleja in Aiella, ki pa sta že konec stoletja izgubila to pravico (Caldini, Stati, 83; Donatella Porcedda, Tra Absburgo e Venezia: Stati provinciali e ceti dirigenti nella Contea di Gorizia (secoli XVI–XVII), v: Lo spazio alpino: area di civiltà, regione cerniera (Europa mediterranea, Quaderni 5), Napoli 1991 (odslej Porcedda, Tra Absburgo e Venezia), 168 (op. 12)).

⁴⁵ Silvano Cavazza, L'opera storica di Guglielmo Coronini Cronberg, v: Studi Goriziani, LXXIII (1991), 30. Cavazza sicer ugotavlja, da je bil Coroninijev sestavek zelo dobro sprejet v Gorici, da pa ni vzbudil dolžne strokovne pozornosti ob močni Leichtovi avtoriteti med zgodovinarji furlanskega srednjega veka (prav tam, 29). Prim. op. 3.

⁴⁶ Silvano Cavazza, L'eredità medievale: nobili, rappresentanze, Stati Provinciali, v: Divus Maximilianus. Una Contea per i Goriziani 1500–1619 (katalog k razstavi), Mariano del Friuli 2002 (odslej Cavazza, L'eredità medievale), 143–153.

cijo notranjeavstrijskih dežel nadvojvode Karla.⁴⁷ Porceddi se zdi verjetno, da so goriški deželni stanovi v 15. stoletju delovali v obliki (plemiškega) sveta.⁴⁸

Glede na dognanja historiografov srednjega veka bi bilo vendar težko zavrniti obstoj avtonomne stanovske reprezentance že pred 16. stoletjem. Posebno zanimivo je pa v goriškem primeru tudi vprašanje ustrezne terminologije za deželni politični organ. Kasnejše ime za deželne stanove (*Landstände*) se je namreč uveljavilo šele v 18. stoletju, ko je Carlo Morelli, zaslužen za ureditev deželnostanovskega arhiva, v svojem delu *Istoria della Contea di Gorizia* tako tudi poimenoval ta avtonomen organ oblasti v goriški deželi, kar so po njem povzemali tudi drugi zgodovinarji. Glede na tozadevne vire za 16. stoletje pa to ne utegne biti povsem ustrezno, saj je tam govor predvsem o »goriškem zboru/sklicu goriškega zbora«: *All(gemaine) Versammlung* ali *ehrsambe Convocation der fürstlichen Grafschaft Görz* in v italijanščini *Illustrissima Convocazione (degli stati provinciali)*.⁴⁹

Porceddina študija o goriških deželnih stanovih v 16. stoletju temelji v prvi vrsti na dveh seznamih članov iz let 1569 in 1590.⁵⁰ V obeh seznamih⁵¹ sta ločeno navedena plemstvo in duhovščina. Število zajetih je v prvem seznamu občutno višje; v grobem lahko sklenemo, da je bilo v goriški stanovski reprezentanci druge polovice 16. stoletja okoli sto članov, kar je za tako majhno deželo precej visoka številka.⁵² Polno zastopanost duhovščine⁵³ kot posebnega stanu je v 40-ih letih 16. stoletja zagotovil goriški glavar Franc Della Torre. Kler so v večini predstavljali župniki na Goriškem, verjetno tudi zato da bi preprečili vpliv bogatejših samostanov (npr. oglejskih benediktink) in kapitljev, tako da je bilo število cerkvenih dostojanstvenikov v goriških stanovih enako tistemu v kranjskih, ki so pokrivali štirikrat večji prostor. Kljub temu je imela goriška duhovščina v primerjavi s plemstvom ves čas podrejeno vlogo, tako v zastopanosti (okoli četrtnina vseh predstavnikov v stanovih) kakor v privilegijih (poskusi omejevanja pri volitvah).⁵⁴ Iz seznama iz leta 1569 sledi še interna delitev na

⁴⁷ Porcedda, *Nobiltà e Stati provinciali*, 82–83; Porcedda, *Tra Absburgo e Venezia*, 166–167.

⁴⁸ Donatella Porcedda, *La Contea e la città: le istituzioni e gli uffici*, v: *Gorizia Barocca. Una città italiana nell'impero degli Asburgo* (katalog k razstavi), Mariano del Friuli 1999 (odslej Porcedda, *La Contea e la città*), 151.

⁴⁹ Francesco Spessot, *Le Convocazioni di Gorizia e Gradisca*, v: *Studi Goriziani*, XVI (1954), 75–76; prim. Caldini, *Stati*, 149.

⁵⁰ Porcedda, *Nobiltà e Stati provinciali*. Prvi seznam je – najstarejši znan te vrste za Goriško – iz dunajskega arhiva Haus-, Hof- und Staatsarchiv, drugi pa iz goriškega Archivio Storico Provinciale. Avtorica obravnava še drugo deželnozbornsko gradivo iz tega obdobja, med tem npr. seznam jurisdicentov na Goriškem 1568, seznam udeležencev dednega poklona Ferdinandu 1591 in seznam prisotnih na deželnem zboru 1592. Avtorica ugotavlja na več mestih napačnost nekaterih navedb pri Carlu Morelliju (Carlo Morelli di Schönfeld, *Istoria della Contea di Gorizia con osservazioni ed aggiunte di G.D. Della Bona, Gorizia 1855–1856, ponatis Gorizia 1974*), ki je sicer še vedno nepogrešljiv za raziskovalce goriških deželnih stanov, medtem ko je ravno tako pogosto citirano delo *Catalogo alfabetico del cavaliere Castellini indicante l'aggregazione alla Nobiltà patrizia delle diverse famiglie nobili* iz leta 1792 sploh polno netočnosti.

⁵¹ Prav tam, 115–121 (priloga).

⁵² Prav tam; prim. Porcedda, *La Contea e la città*, 152.

⁵³ Duhovniški stan so (po seznamih 1569 in 1590) zastopali predstavniki stolnih kapitljev (Oglej, Čedad), samostanov (Oglej, Čedad, Rožac, Možac (1590), Precenicco, S.Niccolò di Levata (1590)) in župniki (Solkan in Gorica, Šempeter, Ločnik, Biljana, Krmin, Komen, Rihemberk (Branik), Miren (le 1569), Prvačina, Kamnje (le 1569), Črniče, Šempas, Kanal ob Soči, Chiopris (le 1569), Romans, Vileš (Villesse; le 1569), Aiello (le 1569), Porpeto, Ruda (le 1569), Cervignano (le 1569), Moš (Mossa), Fiumicello (1590)).

⁵⁴ Silvano Cavazza, *Il capitanato di Francesco Della Torre*, v: *Divus Maximilianus. Una Contea per i Goriziani 1500–1619* (katalog k razstavi), Mariano del Friuli 2002 (odslej Cavazza, *Capitanato*), 166–167; Cavazza, *L'eredità medievale*, 155; gl. tudi Caldini, *Stati*, 81–82, 149; Donatella Porcedda, »Un paese di sì piccola estensione, come è la nostra contea, più dal caso che da una provvidenza diretto«. *Autorità sovrana, potere nobiliare e fazioni a Gorizia nel Seicento*, v: *Annali di Storia Isontina*, 2 (1989), Gorizia 1989 (odslej Porcedda, *Autorità sovrana*), 18–19; prim. op. 43.

»domačine« in predstavnike obeh stanov, ki so bivali izven dežele, a so imeli posest ali tudi jurisdikcijo v krajih na Goriškem. Plemstvo z rezidenco doma se v seznamu iz leta 1569 deli še posebej na gospode in deželane (*Herrn und Lanndtleydt*) in privilegirano plemstvo (*die Privilegiertn vom Adl*).⁵⁵ Razlikovanje znotraj plemiškega stanu je že starejšega datuma, toda srednjeveška delitev na *Landherren* in *Diener* (ministeriali), ki se je tekom 15. stoletja zbrisala in se pojavila zopet v 16. stoletju,⁵⁶ je dobila drugačno osnovo. Kaže, da *Privilegierte* v goriških deželnih stanovih niso bili nujno tudi *Briefadel*, torej obdarjeni z vladarjevo diplomom, in ni nujno, da pomenijo povsem isto kakor *Ritterstand* v drugih deželah. Po eni strani je bilo v Gorici več družin, pripadajočih *Briefadel*, ki niso sodelovali v deželnih stanovih, po drugi strani pa sta med privilegiranim plemstvom le dva (De Grazia in Suardo), ki se lahko ponašata z diplomom. Ta vladarski privilegij torej ni že a priori odpiral vrata v goriško stanovsko združbo.⁵⁷

Tehtnejši argument pri odpiranju stanovskih vrat je bilo opravljanje kakšne pomembne funkcije v deželi (npr. kanclerstvo, urbarialno uradništvo, nadzorništvo nad »državnimi« gozdovi), ki je že pred morebitnim uradnim sprejetjem med ugledne člane – prvo tako dejanje je izpričano šele leta 1569 – pomenila aktivno sodelovanje na zborih deželnih stanov. Prav v letu 1569 so sicer stanovi zapisali pogoje za sprejem novih članov: vsaj četrta generacija z modro krvjo po očetovi ali materini strani in »davčna zavezanost« (plačevanje v deželno javno knjigo) ali tudi dovoljšno posedovanje nepremičnin, ki je omogočalo življenje brez opravljanja »mehaničnega« dela. Med pogoji za članstvo pa ni navedena fevdalna zemljiška posest, ki je sicer skupna osnova za prvo skupino deželanov (*Herrn und Lanndtleydt*). Za sprejem to ni bil nujen pogoj, večkrat pa tudi ne zadosten, če je to moč sklepati po raznih zemljiških gospodih, ki niso bili vključeni v delovanje stanov. Za sprejem v stanovsko članstvo je očitno postajal vse pomembnejši finančni aspekt, ki se je manj oziral na izvor in plemiško starožitnost, kakor na sposobnost plačevanja v deželno javno knjigo; zahteva iz leta 1569 glede plemiškega izvora se je leta 1592 namreč znižala na dve generaciji po očetovi strani, je pa zato bil že leta 1584 postavljen limit 60 goldinarjev plačevanja v deželno javno knjigo, leta 1621 pa še obvezen prispevek 1000 goldinarjev v deželno blagajno za pridobitev vseh deželanskih pravic, ki se je na začetku 18. stoletja še podvojil.⁵⁸

Kakorkoli že, dostop do ugledne stanovske reprezentance je prinašal tudi oprijemljive privilegije. Njeni člani so bili poleg ostalih prednosti oproščeni davka na površino 24 njiv (*campo*), ki je ustrezala enemu kmečkemu posestvu (*terreno franco*). Pogostnost novih sprejemov v stanovsko članstvo je bila v drugi polovici 16. stoletja še precej zmerna v primerjavi z naslednjim stoletjem, ko je močno narastla (med letom 1569 in koncem stoletja osemnajst, samo med letoma 1620 in 1633 pa kar trideset (med 1631 in 1633 dvanajst), zato je naslednje leto sledil sklep, ki je (vsaj teoretično) zaprl vrata za nadaljnjih 25 let).⁵⁹

Posebnega pomena pa je bilo vsekakor posedovanje jurisdikcije, ki je stanovska vrata odpiralo na stežaj, čeprav se v praksi to ni vedno tudi dogodilo. Pri tem je stanovske sedeže v 16. stoletju še lahko zapolnilo več članov iste družine. Poleg tega je bila na Goriškem zasidrana nekakšna neformalna dednost članstva, ki je tja do sredine 17. stoletja vodila do vidnega naraščanja števila določenih plemiških družin, kar so v drugi polovici tega stoletja

⁵⁵ Porcedda, Nobiltà e Stati provinciali, 115–118.

⁵⁶ Coronini, Stati, 61.

⁵⁷ Porcedda, Nobiltà e Stati provinciali, 86, 89–90.

⁵⁸ Prav tam, 90–93, 105–106; Porcedda, Autorità sovrana, 13–14; Caldini, Stati, 83–84.

⁵⁹ Porcedda, Nobiltà e Stati provinciali, 106–107; Porcedda, Autorità sovrana, 21–22; Porcedda, Tra Absburgo e Venezia, 170 (op. 20); Caldini, Stati, 80, 84, 140. Caldini dodaja dva pomembna privilegija – posebno plemiško sodišče in pravice do lova in ribolova.

poskušali omejiti. Konec 60-ih let 16. stoletja se med jurisdicente na Goriškem (neupoštevaje tiste z beneškega ozemlja) prištevajo v prvi meri Della Torre in Eck, z manj odmevnimi investiturami pa še Hofer, Edling, Lanthieri, Dornberg, Orzon, Attems, Cernoza, Taxis in Copmaul. Goriških jurisdicentov torej takrat še ni bilo veliko in so bili, če se upošteva tudi skupino privilegiranega plemstva, v manjšini (slaba tretjina) znotraj plemiškega stanu. Njihovo število je vidno naraslo šele konec 16. in posebno v 17. stoletju skladno z velikimi finančnimi potrebami dvora.⁶⁰

Posebno vprašanje, toliko bolj izostreno zaradi obmejne lege Goriške in nerešenih vprašanj s Serenissimo, je bilo članstvo beneških državljanov, posestnikov na Goriškem, v goriških deželnih stanovih. Bolj izostreno sicer v očeh vladarja kakor deželnih stanov, saj se je habsburški deželni knez bal infiltracije beneških interesov na svojem ozemlju. Zategadelj je poskušal Benečanom povsem zapreti (1569) ali vsaj omejiti (1586) dostop do goriške stanovske reprezentance in izvolitev na pomembnejša mesta. Posebno nevarni so se v habsburških očeh zdeli beneški jurisdicenti v goriških enklavah v Furlaniji, ki so zasedali mesta v goriških stanovih.⁶¹ Poleg tega je bilo precej beneških posestnikov na Goriškem (Colloredo-Mels, Savorgnan, Strassoldo, Formentini, Frangipane) višje na družbeni lestvici v primerjavi z dokaj maloštevilnim šibkejšim goriškim plemstvom. So pa bili mnogi med njimi procesarsko usmerjeni in so igrali pomembno vlogo pri razvoju goriških deželnih stanov.⁶² Stanovi tako v 16. stoletju še niso čutili vidne potrebe, da bi omejevali prisotnost beneških plemičev, ki so bili dostikrat v rodbinskih povezavah z goriškimi, veliko se jih je na Goriško priselilo, poleg tega pa je šlo tudi za tesno gospodarsko povezanost obeh prostorov. Se je pa ta podoba bistveno spremenila v prvi polovici 17. stoletja, tako zaradi sovražnosti, ki so se razbohotile ob vojni za Gradiško, kot tudi na osnovi spremenjene strukture številčnejšega in bolj diferenciranega goriškega plemstva v stanovih, ki se je hotelo ubraniti vpliva bogatih Benečanov in očuvati pridobljene privilegije, hkrati pa se je – kljub kulturni in jezikovni naslonitvi na beneški in širši italijanski prostor – vse bolj integriralo v habsburško monarhijo.⁶³

Za goriške stanove 16. stoletja pa je bila v tem pogledu morda bolj problematična večja verjetnost odsotnosti članov, ki niso rezidirali na Goriškem, in s tem otežene funkcionalnosti stanov; kolikor je šlo za nekakšno zaščitništvo, pa je bilo to usmerjeno tudi proti prišlecem iz drugih bogatejših habsburških dežel. Leta 1584 so stanovi sprejeli ukrep, ki je za sprejem določal tudi vsaj 25 let bivanja v deželi (leta 1591 je sledilo znižanje na 10 let), pa tudi kazni desetih goldinarjev za tiste, ki se ne bi udeležili zbora deželnih stanov. Formalno članstvo in deželne dedne službe so bile dejansko manj pomemben faktor kakor aktivna prisotnost na zborih, zato v kasnejših seznamih ni več moč zaslediti mnogih družin, ne zato ker bi izumrle, temveč ker niso mogle biti fizično prisotne v deželnem javnem življenju.⁶⁴

Kljub temu je velik delež (22 v primerjavi z 39 bivajočimi na Goriškem, oziroma po družinah 9 proti 25) med člani stanov šel sicer goriškemu plemstvu, ki je bivalo izven dežele v glavnem v službi habsburškega vladarja, ki jih je zategadelj pogosto protežiral. Vendar gre v seznamu iz 1569 – razen v treh primerih – za družine, katerih člani so bivali tudi v goriški deželi, med najbolj znanimi npr. Kobenzl, Eck in Thurn/Della Torre; slednji so imeli v goriških stanovih leta 1569 kar osem mest, le dva izmed teh pa sta bivala na Goriškem.⁶⁵ Nekateri so

⁶⁰ Porcedda, *Nobiltà e Stati provinciali*, 92, 102–105; Porcedda, *Autorità sovrana*, 19, 21, 28 (op. 69).

⁶¹ Porcedda, *Nobiltà e Stati provinciali*, 94–97; Caldini, *Stati*, 84–86.

⁶² Cavazza, *L'eredità medievale*, 154.

⁶³ Porcedda, *Tra Absburgo e Venezia*, 169–175; Porcedda, *Autorità sovrana*, 24.

⁶⁴ Porcedda, *Nobiltà e Stati provinciali*, 94–95, 105 (op. 142), 111–112.

⁶⁵ *Prav tam*, 97–100.

se tu izpostavili kot dolgoletni glavarji. Iz družine Eck, ki so dedovali bogato posest Ungerspachov, je izhajal že omenjeni Jurij, ki je postal tretji goriški glavar pod habsburškim kneževstvom, kot namestnik (*luogotenente*) pa je upravljal grofijo še štiri leta po tem, ko je 1528 prevzel grofijo v zastavo in glavarski naslov Gabriel Salamanca, grof Ortenburški, ki pa ni nikdar prišel v Gorico. Za prizadevnega in najuspešnejšega glavarja na Goriškem 16. stoletja velja Franc Della Torre iz svetokriške veje Turnov. Franc je odraščal na Dunaju in bil vzgojitelj Ferdinanda Habsburškega. Leta 1542 je bil imenovan za goriškega glavarja in si kar 45 let pridržal ta naslov (dejansko je sicer to funkcijo opravljal do leta 1553).⁶⁶ Povezave z drugimi deželami so izhajale tudi iz družinske politike pomembnih plemiških rodov, ki so videli priložnost za svoje mlajše sinove v tej majhni deželi, hkrati pa je po drugi strani za mnoge šele politična uveljavitev v deželi lahko utirala pota v višje politične sfere. Nenazadnje je za sicer šibkejšo lokalno plemstvo povezava z mogočniki od drugod pomenila priložnost direktne povezave z dvorom.⁶⁷

Jedro stanovske inštitucije pa so vendarle tvorili pripadniki v deželi bivajočih družin, ki so seveda zato lahko na zborih dejavno sodelovali in videli v tem delovanju tudi konkreten interes. Razen v seznamu iz 1569 ni zaznati posebnih delitev med »gospodi in deželani« in »privilegiranim plemstvom«. K temu je gotovo pripomogla majhnost dežele in majhno število (visokega) plemstva. Edina grofovska družina v 16. stoletju (še do 1620) so bili Turni (Della Torre), z baronskim naslovom pa se je lahko okrog 1550 ponašala le družina Eck von Ungerspach, ki so se ji tja do okrog leta 1600 pridružile še družine Dornberg, Lanthieri, Attems in Haiss von Chienburg (Khuenburg). Proti koncu 16. stoletja, posebno pa v 17. stoletju, se je ob povečanju števila plemiških družin, množičnejšemu sprejemanju novih članov v stanovsko družbo in spremembah v deželni plemiški strukturi bolj vidno zarezala ločnica med višjim in nižjim plemstvom. Tako je bila diferenciacija znotraj stanov med gospodi in vitezi za časa vladanja Marije Terezije že povsem jasno profilirana. Zanimivo je, da so v tem procesu nekateri iz kategorije *Privilegierte* (De Grazia, Del Mestri) prešli med gospode, medtem ko so nekateri drugi bili prišteti med viteze.⁶⁸

Pot, ki je vodila do centralizacije avstrijske monarhije v 18. stoletju, se je sicer nakazovala že dve stoletji prej, čeravno so stanovi takrat uspevali oponirati vladarju tudi pri kakšnem njegovem predlogu za sprejem pretendenta na stanovski sedež, sicer pa so morali ob vladarjevem vztrajanju popustiti.⁶⁹ Vladarski »veto« je v majhni goriški deželi na robu cesarstva imel večjo težo kot v drugih habsburških deželah. Na Goriškem je poklon novemu knezu (prvi habsburški knez, ki je ob obisku Gorice osebno prejel poklon, je bil šele cesar Leopold leta 1660, medtem ko so njegovi predhodniki v ta namen pošiljali v Gorico svoje odposlance) predhodil potrditvi deželnih privilegijev, ki je dostikrat sledila šele po več letih. Goriški stanovi so zaman poskušali spremeniti vrstni red dogodkov, posebno očitno leta 1597 ob prihodu ljubljanskega škofa in bivšega goriškega arhidiakona Janeza Tavčarja in devinskega glavarja in cesarskega ambasadorja v Benetkah Rajmunda Della Torre, ki ju je komaj polnoletni nadvojvoda Ferdinand poslal v Gorico z namenom, da bi v njegovem imenu prejela običajni

⁶⁶ Cavazza, Capitanato, 161–174; Cavazza, L'eredità medievale, 150–151.

⁶⁷ Porcedda, Nobiltà e Stati provinciali, 113–114.

⁶⁸ Prav tam, 98, 101; Porcedda, Autorità sovrana, 19–20, 24–25; Porcedda, Tra Absburgo e Venezia, 169–171; prim. Caldini, Stati, 149.

⁶⁹ Porcedda navaja med drugim dva vzorčna primera (Nobiltà e Stati provinciali, 107–108). Kljub priporočilom nadvojvod Karla in Ferdinanda so stanovi leta 1571 uspeli zavrniti prošnjo, ki jim jo je priložil beneški slikar Giorgio Liberale, ker da opravlja neplemenito delo. Popustili so pa leta 1579 pri Krištofu Urschenbecku, čeprav ta plemič ni imel posesti na Goriškem.

poklon.⁷⁰ Še bolj pa je goriško avtonomijo omejevala pravica vladarja, da sam in ne glede na želje stanov imenuje goriškega glavarja. Ker je bil torej glavar prej eksponent deželnega kneza kot zaupnik deželnih stanov, odnosi med njim in stanovi niso bili preveč zaupljivi, tako da so se slednji poskušali izogniti prevelikemu vmešavanju glavarja v deželne zadeve.⁷¹

Deželni knez si je seveda pridržal tudi pravico do sklicevanja deželnega zbora. Zboru je predsedoval »maršalk«, ki pa kljub pomembni funkciji ni imel tako vidne politične vloge. Ta dedna služba je bila dolgo v rokah družine Della Torre. Za veljavnost odločitev v zboru je bila potrebna večina glasov, razen (od 1592) pri sprejemu novih članov in pri potrditvi daril, kjer je bila potrebna dvotretjinska večina, iz glasovanja pa so bili izključeni sorodniki do četrtega kolena. Pri volitvah so si pomagali tudi s kroglicami in leseno posodico. Zanimivo je, da je tak za Goriško običajen način glasovanja vznemirjal deželnega kneza, saj ga je (1591), sicer brez učinka, poskušal prepovedati.⁷² Sicer pa je bila dejavnost stanov večplastna. Med ključna pooblastila, ki jih je izvajala avtonomna deželna oblast, sodijo odobritev posebnih davkov in njihova razdelitev in izterjevanje ter upravljanje z deželnimi financami, nadzor nad izvajanjem zakonov deželnega statuta (ta je temeljil na srednjeveškem furlanskem; z ustrežno prilagoditvijo na ostali habsburški prostor je nov statut končno stopil v veljavo šele leta 1605) in delitvijo pravice, preskrba, varnost in sanitetni ukrepi v deželi, cestne, poštno in trgovinske povezave.⁷³ Za lažje izvajanje vse večjega števila nalog so stanovi na zboru izvolili dva »odbora« – upravni in sodni. Leta 1568 se je število odbornikov ustalilo. »Upravni odbor« je štel štiri člane (*deputati*) – med njimi je eden prihajal iz duhovniškega stanu – in svojo nalogo so opravljali eno leto, po 1574 pa se je enemu izmed njih mandat podaljšal še za leto. »Sodni odbor« pa je štel šest prisednikov (*assessori*) in je skupaj z glavarjem sestavljal deželno plemiško sodišče, ki se je moralo sestajati enkrat tedensko, pri čemer je imel pravico sodelovati tudi kateri koli drug plemič. Po dolgih pogajanjih s knezom glede načina volitev prisednikov in opravljanja te funkcije se je ob koncu stoletja uveljavilo načelo, da so iz pravnih interesov, poleg tega pa so morali (kot tudi *deputati*) ob začetku mandata položiti prisego.⁷⁴

Poleg zasedanj deželnega zbora, ki so se običajno vršila enkrat letno in trajala več dni, so za tekoča vprašanja potekale še seje odbora (*Ausschuss*), ki se je dobival nekje enkrat mesečno. Zdi se, da se je poskušalo goriško plemstvo prav preko manj kontroliranega odbora nekoliko izmakniti nadzoru deželnega kneza, če je to moč sklepati po Habsburžanovih opozorilih, da se ne smejo sestajati na svojo roko in tam voliti deželne uradnike, ne da bi obvestili glavarja,

⁷⁰ Porcedda Mitidieri, Atti di Omaggio, 90–98; gl. tudi Caldini, Stati, 86 (op.). Lojzka Bratuž (Iz goriške preteklosti. Besedila in liki, Gorica 2001, 15) navaja vdanostno prisego cesarski komisiji 9. maja 1564 v slovenskem jeziku, kakor jo je po rokopisu iz dunajskega Hišnega, dvornega in državnega arhiva na Dunaju (Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien) v goriški Soči (5. januar 1883) obelodanil Peter pl. Radics v članku z naslovom Slovenska prisega udanosti goriških stanov nadvojvodi Karolu leta 1564. Ob poklonu deželnih stanov se je najprej brala prisega v nemškem, nato v italijanskem in nazadnje so prisegli še kmetje (die Pawrschafft) v slovenščini (windisch); slovensko besedilo se glasi: *Mi peressemo temu Suetlostiuimo ijnu Velicoustimo Gospodo Carle Vajjvodi Vaustrie ijnu Gorizkhemo kneso & nassimo premilouisstimo ijnu lastuimo Gospado ijnu ponijga Smerte ketere Boug dougo obarij nijgouimo blisnijmo Erbo. da bomo nijga Suetloustij ijnu Milosti, Suesti pocornij podanij ijnu da Chemo Vsseto Storit ijnu pustit car se suestim pocornim podanam Spodobi, inu da Chemo tudij pustit Vest niego Suebloust ijnu milost wseto kerbi mogli Suedit ijnu resoumit, kerbi billo proti ali Ces niego Suetloust ijnu milost ijnu dudij Sami nechemo toijsto Storit ali Vtaki Sued prid takonam Boug pomagaj ijnu wsi Suetnikhi.*

⁷¹ Porcedda, Nobiltà e Stati provinciali, 108–109; Caldini, Stati, 115–116.

⁷² Caldini, Stati, 88, 118–120; Porcedda, Autorità sovrana, 13–14.

⁷³ Podrobno o delovanju goriških deželnih stanov od 16. do 18. stoletja na zakonodajnem, sodnem, upravnem in davčnem področju v Caldini, Stati, 86–143.

⁷⁴ Caldini, Stati, 87–88, 119; Porcedda, Autorità sovrana, 14.

ki mora biti na sejah navzoč osebno ali preko svojega namestnika. Ta dobro obiskan odbor, posebno ko je šlo za kakšno pomembno davčno ali gospodarsko vprašanje, je našel svoje opravičilo v majhnosti dežele in s tem lažji dostopnosti do glavnega deželnega mesta.⁷⁵ Ne majhnega pomena v tej zapletenosti razmerij med knezom in stanovi je bila vsekakor pozornost suverena do te majhne dežele, ki je po nadvojvodi Karlu upadla. Goriško glavarstvo mesto so kot nagrado za dvorne službe zasedali glavarji kot Johann Khevenhüller (1587–1606) in Balthasar Thonhausen (1606–1610), ki so bili Goričanom tuji, ne le zaradi njihovega izvora, temveč tudi zaradi zanemarjanja dežele, saj so jo obiskali prav redko in prepustili delo namestniku.⁷⁶ Tudi zato so se – ob manjši stopnji institucionalne izoblikovanosti in pravni nedorečenosti, ki je bila očitno rezultat določene zaostalosti v razvoju goriških deželnih stanov – posebno še v 17. stoletju ob vojnih preizkušnjah razbohotile do neke mere anarhične razmere, ki so dopuščale veliko nepravilnosti. Sicer pa so te lahko šle tudi v prid lokalnim oblastem, da bi se čim bolj izmahnile očesu habsburškega kneza, ki je hotel zožiti manevrski prostor avtonomne dejavnosti stanov. Stanove, še bolj pa kneza, je bremenila velika »finančna nedisciplina«, ki je bila rezultat majhne kontrole nad financami, kajti med goriškimi odličniki je bilo razširjeno mnenje, da lahko sami razpolagajo z denarjem iz deželne blagajne. In tu so bolj malo pomagale razne prepovedi kneza, ki so se vrstile v 16. in 17. stoletju. Leta 1682 so stanovi ugotovili, da je blagajna prazna.⁷⁷

R i a s s u n t o

Stati provinciali goriziani fino alla fine del Cinquecento (un bilancio di problematica e delle ricerche nella storiografia italiana)

Vojko Pavlin

Da quando nel 1765 lo storiografo goriziano Carlo Morelli mise sistematicamente in ordine l'archivio degli stati provinciali per servirsene nel suo lavoro, molti storiografi italiani ci venivano spesso per approfittare dei documenti conservati in questa collezione che purtroppo non si estende al periodo anteriore al Cinquecento. È anche questa la ragione per cui fino ad oggi tra gli storici ci esistono delle divergenze sulla datazione della formazione e anche sull'importanza degli stati provinciali goriziani. Pier Silverio Leicht che studiò a fondo il funzionamento del parlamento friulano sfiorando appena la problematica goriziana, constatò (nel 1922) che gli stati provinciali goriziani a causa dei rapporti vassalleschi dei conti goriziani con Aquileia (e dopo con Venezia) non si fossero sviluppati che dopo il Cinquecento cioè con l'arrivo degli Absburgo mentre prima non ci avrebbe esistito che un consiglio privato. Paola Candini (nel 1930) spostò la data della formazione degli stati provinciali formati dal consiglio citato persino al 15. secolo attribuendo anche lei il ritardo al manco della sovranità del Goriziano. Tale spiegazione dell'assenza degli stati provinciali nel periodo medievale di Gorizia è stata negata dalle ricerche ulteriori giudicando a base di poche fonti conservate che la presenza degli stati provinciali sia il risultato della forma sovrana della provincia. Ultimamente Donatella Porcedda e Sil-

⁷⁵ Caldini, *Stati*, 88, 116; Porcedda, *Autorità sovrana*, 14, 18; Porcedda, *Tra Absburgo e Venezia*, 167–168; Porcedda, *La Contea e la città*, 155.

⁷⁶ Porcedda, *Autorità sovrana*, 26 (op. 13). Khevenhüller, cesarski ambasador v Madridu, je obiskal Gorico le enkrat – leta 1593 (Friedrich Edelmayer, Johann Khevenhüller von Aichelberg, conte di Frankenburg, capitano della Contea di Gorizia, v: *Divus Maximilianus. Una Contea per i Goriziani 1500–1619*, Mariano del Friuli 2002, 255–258).

⁷⁷ Porcedda, *Autorità sovrana*, 11, 13, 15, 17–18.

vano Cavazza espressero di nuovo il loro dubbio sull'esistenza degli stati provinciali prima del 16. secolo. A base del materiale degli stati provinciali che nella prima parte del 16. secolo era molto in ritardo e raro, Porcedda prevede che l'istituzione degli stati nei primi decenni del governo del principe absburgico fosse solo agli inizi mentre Cavazza suppone che gli stati provinciali goriziani, sotto l'influenza delle città italiane si sviluppavano dal consiglio della città di Gorizia assumendo pian piano le caratteristiche della struttura degli stati provinciali delle altre province absburgiche, specialmente della Carniola.

» Dall'altra parte « gli autori notando i primi passi degli stati provinciali goriziani nel 14. e 15. secolo constatano la loro relativa maturità. Meritano tra questi a essere citati Fabio Cusia (1939) e soprattutto Guglielmo Coronini (1977). Anche nella storiografia tedesca e slovena prevalgono le stesse opinioni. Secondo Coronini gli stati provinciali provengono dal cerchio dei ministeriali goriziani che si sviluppò gradualmente in un organo politico provinciale aiutato notevolmente dalla nobiltà provinciale negli anni decisivi della tutela di conti goriziani minori per esempio dopo la morte del conte Enrico II. (1323) o di Majnhard VI. (1385) Nel 15. secolo gli stati provinciali giunsero a un grado di sviluppo tale che il conte Enrico IV. nel 1453 legò loro nel testamento la reggenza fino alla maturità del suo primogenito figlio Ivano. Dopo la morte dell'ultimo conte goriziano Leonhardo il 12 aprile 1500, Massimiliano Absburgo nella rivalità con i veneziani riuscì a ereditare la contea. I Goriziani giurarono la fedeltà al nuovo principe provinciale già il 23 aprile dello stesso anno.

Nel 1518, due anni dopo la fine delle ostilità militari tra gli Absburgo e la Repubblica di San Marco, Massimiliano si obbligò con una patente di conservare, rispettare e proteggere i diritti della provincia. La rappresentanza degli stati provinciali goriziani conservò però a lungo certe specificità. Nella vita politica goriziana la nobiltà secolare era praticamente sovrana. Non ci sono delle prove che nel funzionamento degli stati provinciali prima del 16. secolo ci fosse incluso il clero. Anche il ruolo del terzo stato non poteva essere che marginale visto il piccolo numero delle città e malgrado la relativa presenza dei rappresentanti della popolazione agraria negli stati fino alla metà del 16. secolo. Francesco Spessot (1954) segnalò una terminologia specifica nel caso della realtà statale goriziana secondo la quale gli stati nella contea Goriziana del 16. secolo potrebbero esser chiamati » il parlamento provinciale/convocazione del parlamento « (*allgemeine Versammlung* oppure *ehrsambe Convocation der fürstlichen Grafenschaft Görz* // *Illustrissima Convocazione*).

La costituzione e il funzionamento degli stati provinciali – specialmente nella seconda metà del 16. secolo – sono stati studiati specialmente da Donatella Porcedda. Il suo studio del 1983 è basato soprattutto su due elenchi di membri degli stati provinciali degli anni 1569 e 1590. La Porcedda constata che il numero di membri (circa cento) per un paese così piccolo era largamente sopra la media. La nobiltà degli stati provinciali viene divisa nell'elenco del 1569 tra i signori e i paesani (*Herrn und Lanndtleydt*) e alla nobiltà privilegiata (*die Privilegiertn vom Adl*) il che non significava per forza lo stesso che *Ritterstand* delle altre provincie. La distinzione tra la nobiltà superiore e minore nel 16. secolo non era ancora chiara. Alcuni nobili furono citati tra i membri degli stati provinciali a base della loro presenza alle riunioni oppure a base delle loro funzioni importanti svolte nella provincia. Per diventare membro degli stati provinciali si faceva sempre più importante la capacità finanziaria degli aspiranti che soprattutto nella prima metà del 17. secolo entravano in molti nella società politica di élite cosicché gli stati provinciali nel 1634 conclusero che la loro porta per 25 anni futuri rimarrebbe chiusa. La possessione della giurisdizione apprivava largamente la porta degli stati provinciali tra i quali ai proprietari della Serenissima e ai giurisdicenti nelle enclavi goriziane del Friuli il che disturbò molto il principe degli stati provinciali absburgico e anche la nobiltà goriziana nella prima metà del 17. secolo. La maggior parte dei posti negli stati provinciali goriziani erano occupati dalla famiglia Della Torre. Dal ramo Santacroce della famiglia Thurn proveniva anche il famoso governatore goriziano della metà del 16. secolo, Francesco Della Torre. Il governatore, nominato dal sovrano degli stati provinciali era piuttosto l'esponente del principe che il confidente degli stati provinciali. Anche l'omaggio al nuovo principe nel Goriziano precedeva alla conferma dei privilegi provinciali. La nobiltà goriziana provava ad eludere il controllo più o meno vigilante del principe degli stati provinciali riunendo il consiglio senza il permesso dell'Absburgo specialmente se il posto del governatore era occupato da qualcuno che ha appena messo il piede sul territorio goriziano. Le condizioni anarchiche permettevano soprattutto nella prima metà del 17. secolo alle autorità locali di svolgere alcune irregolarità per esempio nel campo finanziario.